

POSTĘPOWANIE W SPRAWACH NIELETNICH

Komentarz

Tadeusz Bojarski, Ewa Kruk, Edward Skrętowicz

KOMENTARZE PRAKTYCZNE

5. WYDANIE
ZAKTUALIZOWANE I UZUPEŁNIONE

POSTĘPOWANIE W SPRAWACH NIELETNICH

Komentarz

Tadeusz Bojarski, Ewa Kruk, Edward Skrętowicz

KOMENTARZE PRAKTYCZNE

5. WYDANIE

ZAKTUALIZOWANE I UZUPEŁNIONE

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2016

Stan prawny na 31 marca 2016 r.

Wydawca
Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący
Katarzyna Gierłowska

Opracowanie redakcyjne
Agnieszka Zagozda

Łamanie
Fotoedytor

Poszczególne części komentarza opracowali:

Tadeusz Bojarski – Wprowadzenie, dział I, dział II, dział III rozdz. 1a (współp. E. Kruk),
dział IV bez rozdz. 4a, dział V oraz art. 10 k.k.

Ewa Kruk – dział III rozdz. 1 (współp. E. Skrętowicz), rozdz. 1a (współp. T. Bojarski),
rozdz. 7, oraz dział IV rozdz. 4a (współp. E. Skrętowicz)

Edward Skrętowicz – dział III rozdz. 1 (współp. E. Kruk),
dział IV rozdz. 4a (współp. E. Kruk)

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2016

ISBN 978-83-8092-310-2
5. wydanie

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	13
Wprowadzenie	17
Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich	35
DZIAŁ I. Przepisy ogólne	38
Art. 1. [Zakres podmiotowy i przedmiotowy, definicje]	46
Art. 2. [Stosowanie środków określonych w ustawie] ...	54
Art. 3. [Zasada dobra dziecka, dyrektywy postępowania, okoliczności dotyczące nieletniego]	57
Art. 3a. [Postępowanie mediacyjne]	61
Art. 4. [Zawiadomienie o okolicznościach świadczących o demoralizacji lub popełnieniu czynu karalnego]	65
Art. 4a. [Obowiązek udzielania informacji sądowi rodzinnemu]	68
DZIAŁ II. Środki zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich	70
Art. 5. [Zasady stosowania środków wychowawczych i poprawczych, zasady orzekania kar]	71
Art. 6. [Katalog środków wychowawczych]	74

Art. 7.	[Obowiązki nakładane na rodziców (opiekunów), wsparcie dla rodziców (opiekunów)]	104
Art. 8.	[Kara pieniężna dla rodziców (opiekunów)]	106
Art. 9.	[Orzekanie kary pieniężnej wobec rodziców (opiekunów)]	107
Art. 10.	[Umieszczenie w zakładzie poprawczym]	108
Art. 11.	[Warunkowe zawieszenie umieszczenia w zakładzie poprawczym]	116
Art. 12.	[Umieszczenie nieletniego w zakładzie leczniczym lub placówce opiekuńczej]	118
Art. 13.	(uchylony)	120
Art. 14.	[Stosowanie przepisów k.k., k.k.s., k.w.]	122
DZIAŁ III. Postępowanie przed sądem		123
Rozdział 1. Przepisy ogólne o postępowaniu		127
Art. 15.	[Właściwość rzeczowa sądu – sąd rodzinny]	127
Art. 16.	[Wyłączenie sprawy nieletniego, śledztwo, rozpoznanie sprawy przez sąd karny, stosowanie środków „tymczasowych”]	128
Art. 17.	[Właściwość miejscowa]	131
Art. 18.	[Właściwość rzeczowa sądu – sąd karny, stosowanie k.p.k., zaliczanie okresu pobytu w schronisku dla nieletnich na poczet kary]	133
Art. 18a.	[Prawo nieletniego do obrony]	138
Art. 19.	[Wysłuchanie nieletniego]	142
Art. 20.	[Zakres stosowania k.p.c. i k.p.k.]	143
Art. 21.	[Wszczęcie postępowania z urzędu, umorzenie postępowania, zażalenie]	146
Art. 21a.	[Cele postępowania]	148
Art. 22.	[Wszczęcie postępowania na wniosek, dopuszczalność wszczęcia postępowania z urzędu]	148
Art. 23.	[Zawiadomienie rodziców (opiekunów) o wszczęciu i ukończeniu postępowania]	150
Art. 24.	[Wywiad środowiskowy, pomoc policji]	151
Art. 25.	[Opinia opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów]	153

Art. 25a.	[Opinia o stanie zdrowia psychicznego, obserwacja w podmiocie niebędącym przedsiębiorcą]	156
Art. 26.	[Nadzór, umieszczenie w placówce opiekuńczej, środki leczniczo-wychowawcze]	159
Art. 27.	[Umieszczenie w schronisku dla nieletnich]	160
Art. 28.	[Nakładanie obowiązków na rodziców (opiekunów) w postępowaniu]	162
Art. 29.	[Doręczanie postanowień o zastosowaniu środków „tymczasowych” i nakładaniu obowiązków, zażalenie]	163
Art. 30.	[Strony postępowania, prawo przeglądania akt, udział przedstawiciela organizacji społecznej, obecność innych osób]	163
Art. 30a.	[Zawieszenie postępowania w sprawie nieletniego]	165
Art. 31.	[Doręczanie orzeczeń (zarządzeń, pism) obrońcy nieletniego, zawiadamianie pokrzywdzonego]	166
Art. 31a.	[Zażalenie]	167
Art. 32.	[Koszty postępowania w sprawie nieletniego, koszty postępowania mediacyjnego, koszty pobytu w publicznym zakładzie opieki zdrowotnej]	167
Rozdział 1a.	Przebieg postępowania	170
Art. 32a.	[Postanowienie o wszczęciu postępowania] . . .	170
Art. 32b.	[Dane o nieletnim]	171
Art. 32c.	[Obrońca z urzędu]	173
Art. 32d.	[Prawo przeglądania akt sprawy]	176
Art. 32e.	[Zatrzymanie nieletniego, pomoc policji]	177
Art. 32f.	[Przesłuchanie nieletniego przez policję]	180
Art. 32g.	[Przesłanki zatrzymania nieletniego]	182
Art. 32h.	[Umieszczenie nieletniego w policyjnej izbie dziecka]	185
Art. 32i.	[Nadzór sądu rodzinnego]	187
Art. 32j.	[Przekazanie sprawy szkole, do której nieletni uczęszcza, albo organizacji młodzieżowej, sportowej, kulturalno-oświatowej lub innej organizacji społecznej]	187

Art. 32k.	[Odpowiedzialność karna nieletniego, przekazanie sprawy prokuratorowi, zażalenie] . . .	189
Art. 32l.	[Stosowanie nieizolacyjnych środków wychowawczych]	190
Art. 32m.	[Wyznaczenie rozprawy]	192
Art. 32n.	[Zasada rozprawy przy drzwiach zamkniętych, jawność rozprawy, wysłuchanie nieletniego] . . .	192
Art. 32o.	[Prowadzenie postępowania bez udziału stron, doprowadzenie nieletniego na rozprawę]	194
Art. 32p.	[Protokoły i dokumenty podlegające odczytaniu lub odtworzeniu na rozprawie]	195
Art. 32q.	[Uczestnictwo pokrzywdzonego na rozprawie lub posiedzeniu, udział innych podmiotów] . . .	197
Art. 32r.	[Postanowienie kończące postępowanie]	197
Rozdział 3. (uchylony)		199
Art. 33–43. (uchylone)		199
Rozdział 4. (uchylony)		199
Art. 44–47a. (uchylone)		199
Rozdział 5. (uchylony)		199
Art. 48–55. (uchylone)		199
Rozdział 6. (uchylony)		199
Art. 56–57. (uchylone)		199
Rozdział 7. Postępowanie odwoławcze		200
Art. 58.	[Sąd drugiej instancji – właściwość rzeczowa, skład]	200
Art. 59.	[Zakres zaskarżenia]	206
Art. 60.	[Wymagania formalne środków odwoławczych]	208
Art. 61.	[Zakaz <i>reformationis in peius</i>]	210
Art. 62.	[Udział nieletniego w rozprawie]	212
Art. 63–63a. (uchylone)		214
DZIAŁ IV. Postępowanie wykonawcze		215
Rozdział 1. Przepisy ogólne		216
Art. 64.	[Wszczęcie postępowania wykonawczego]	216
Art. 65.	[Cel postępowania wykonawczego]	217
Art. 65a.	[Obowiązki nieletniego]	219
Art. 66.	[Zasady organizacji placówek, korespondencja, kontakty z osobami spoza placówek]	220

Art. 66a.	[Wykonywanie praktyk religijnych]	222
Art. 67.	[Obowiązki policji]	224
Art. 68.	[Właściwość miejscowa w przypadku przebywania w placówce]	224
Art. 69.	[Stosowanie przepisów przy wykonywaniu środków (właściwość rzeczowa)]	225
Art. 70.	[Legitymacja czynna do składania wniosków i zażaleń]	227
Art. 70a.	[Zakres działania kuratora sądowego]	228
Art. 70b.	[Zobowiązanie nieletniego do poddania się badaniu w celu ustalenia w organizmie obecności alkoholu lub innego środka]	230
Art. 70c.	[Odpowiednie stosowanie przepisów do innych podmiotów]	231
Art. 70d.	[Zwrot kosztów ponoszonych w związku ze sprawowanym nadzorem]	231
Art. 70e.	[Upoważnienie do wydania przepisów wykonawczych]	232
Art. 71.	[Odroczenie lub przerwa w wykonywaniu środków, odwołanie odroczenia lub przerwy]	233
Art. 72.	[Zawiadomienie o umieszczeniu w placówce]	234
Art. 73.	[Zakończenie i przedłużenie wykonywania środków]	235
Art. 74.	[Stosowanie środków „tymczasowych”, dozór kuratora, umieszczenie w schronisku dla nieletnich]	237
Art. 75.	[Orzekanie, zawiadamianie o terminach posiedzeń, wysłuchanie nieletniego, legitymacja czynna, doręczanie postanowień, wniosek o warunkowe zwolnienie z zakładu poprawczego]	239
Art. 76.	[Pomoc dla nieletniego zwalnianego z placówki]	241
Art. 77.	[Nadzór nad wykonywaniem orzeczeń]	243
Art. 78.	[Delegacja ustawowa do określenia zasad sprawowania nadzoru nad wykonywaniem orzeczeń]	245

Rozdział 2. Środki wychowawcze i lecznicze	246
Art. 79. [Środki wychowawcze – zmiana, uchylenie, odstąpienie od wykonywania]	246
Art. 80. [Informowanie o stanie zdrowia nieletniego i postęпах w leczeniu, zwolnienie]	248
Art. 81. [Delegacja ustawowa do określenia procedur przyjmowania i zwalniania nieletnich z placówek]	249
Art. 82. [Delegacja ustawowa do określenia procedur przyjmowania i zwalniania nieletnich z publicznych podmiotów niebędących przedsiębiorcami i domów pomocy społecznej]	251
Art. 83. [Policyjne izby dziecka – nadzór, tworzenie i znoszenie, zasady pobytu nieletnich]	252
Art. 84. [Opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów. Ośrodki kuratorskie – nadzór, tworzenie, znoszenie, organizacja]	253
Rozdział 3. Środek poprawczy	255
Art. 85. [Skierowanie do zakładu poprawczego, zmiana lub przeniesienie]	255
Art. 86. [Warunkowe zwolnienie z zakładu poprawczego]	256
Art. 87. [Okres próby, odwołanie warunkowego zwolnienia z zakładu poprawczego, zatarcie skutków prawnych środka poprawczego]	257
Art. 88. [Warunkowe odstąpienie od wykonania orzeczenia, zatarcie skutków prawnych środka poprawczego]	259
Art. 89. [Zatarcie skutków prawnych środka poprawczego]	261
Art. 90. [Umieszczenie nieletniego poza zakładem]	262
Art. 90a. [Umieszczenie nieletniego w hostelu]	263
Art. 90b. [Finansowanie pobytu nieletniego w hostelu]	266
Art. 90c. [Ograniczenia stosowania przepisu art. 90a]	267
Art. 91. [Orzekanie o popełnieniu czynu karalnego przez wychowanka zakładu poprawczego]	267
Art. 92. [Zbieg kary pozbawienia wolności i środka poprawczego]	270

Art. 93.	[Zbieg kary ograniczenia wolności i środka poprawczego]	271
Art. 94.	[Zamiana środka poprawczego na karę]	271
Art. 95.	[Schroniska dla nieletnich i zakłady poprawcze – nadzór, tworzenie i znoszenie, organizacja, sposób działania]	275
Rozdział 4. Użycie środków przymusu bezpośredniego wobec nieletniego umieszczonego w zakładzie poprawczym, w schronisku dla nieletnich, młodzieżowym ośrodku, wychowawczym		277
Art. 95a.	[Stosowanie środków przymusu bezpośredniego]	278
Art. 95b.	(uchylony)	279
Art. 95c.	[Delegacja ustawowa do określenia zasad stosowania środków przymusu bezpośredniego w placówkach]	280
Rozdział 4a. Udzielanie nagród i stosowanie środków dyscyplinarnych wobec nieletnich umieszczonych w schroniskach dla nieletnich i zakładach poprawczych		283
Art. 95ca.	[Udzielenie nieletniemu nagrody lub zastosowanie wobec niego środka dyscyplinarnego]	283
Art. 95cb.	[Przesłanki udzielenia nagrody]	285
Art. 95cc.	[Katalog nagród]	285
Art. 95cd.	[Uchylenie decyzji o udzieleniu nagrody]	288
Art. 95ce.	[Przesłanki zastosowania środka dyscyplinarnego]	288
Art. 95cf.	[Katalog środków dyscyplinarnych]	290
Art. 95cg.	[Uchylenie decyzji o zastosowaniu środka dyscyplinarnego]	292
Rozdział 5. Zatrudnianie nieletnich umieszczonych w zakładach poprawczych lub schroniskach dla nieletnich		294
Art. 95d.	[Praktyczna nauka zawodu]	294
Art. 95da.	[Zajęcia praktyczne i praktyki zawodowe]	296
Art. 95e.	[Czas pracy]	298
Art. 95f.	[Wynagrodzenie, nagrody pieniężne]	298
Art. 95g.	[Okres pracy nieletniego a okres zatrudnienia]	298
Art. 95h.	[Świadczenia z tytułu wypadku przy pracy, choroby zawodowej lub wynikłej złą śmierci]	299

DZIAŁ V. Przepisy przejściowe i końcowe	301
Art. 96. [Czyny popełnione i czynności procesowe dokonane przed wejściem w życie u.p.n.]	301
Art. 97. [Odesłanie do przepisów ustawy]	302
Art. 98. [Obowiązywanie przepisów w czasie]	302
Art. 99–100. (uchylone)	302
Art. 101. [Zmiany w prawie o ustroju sądów powszechnych]	303
Art. 102. [Umieszczenie nieletniego w policyjnej izbie dziecka]	303
Art. 103. [Derogacja]	305
Art. 104. [Wejście w życie]	306
 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny	307
Art. 10. [Możliwa odpowiedzialność karna nieletniego – art. 10 § 2, możliwość podniesienia dolnej granicy odpowiedzialności do lat 18 – art. 10 § 4]	308
 Wykaz wybranych przepisów wykonawczych	313
 Skorowidz	315

Wykaz skrótów

Arch. Krymin. Cz.PKiNP	– Archiwum Kryminologii – Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
IBPS	– Instytut Badania Prawa Sądowego
k.c.	– ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 380 z późn. zm.)
k.k.	– ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
k.k. z 1932 r.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 60, poz. 571) – nieobowiązujące
k.k. z 1969 r.	– ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 13, poz. 94 z późn. zm.) – nieobowiązująca
k.k.s.	– ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 186 z późn. zm.)
k.k.w.	– ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)

k.p.	– ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 1502 z późn. zm.)
k.p.a.	– ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 23)
k.p.c.	– ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 101 z późn. zm.)
k.p.k.	– ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.)
k.p.k. z 1928 r.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 1950 r. Nr 40, poz. 364 z późn. zm.) – nieobowiązujące
k.p.k. z 1969 r.	– ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 13, poz. 96 z późn. zm.) – nieobowiązująca
k.p.w.	– ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 395 z późn. zm.)
k.r.o.	– ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 2082 z późn. zm.)
u.k.s.c.	– ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 1025 z późn. zm.)
k.w.	– ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1094 z późn. zm.)
KZS	– Krakowskie Zeszyty Sądowe
NP	– Nowe Prawo
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego

OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna (od 1995 r.)
OSNCP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna oraz Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1963 r. do 1994 r.)
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego – zbiór Prokuratury Generalnej
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
PiP	– Państwo i Prawo
PiŻ	– Prawo i Życie
PPiA	– Przegląd Prawa i Administracji
PPiK	– Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny
PPK	– Przegląd Prawa Karnego
Probl. Praw.	– Problemy Praworządności
projekt listopadowy	– projekt Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 19 listopada 2010 r. zmian ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (niepubl.)
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
PS	– Przegląd Sądowy
PWP	– Przegląd Więziennictwa Polskiego
PWS	– Problemy Wymiaru Sprawiedliwości
RODK	– Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SA	– sąd apelacyjny
LEX	– system informacji prawnej LEX
Legalis	– system informacji prawnej Wydawnictwa C.H. Beck
SN	– Sąd Najwyższy
SP	– Studia Prawnicze

u.p.n.	– ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn.: Dz.U. z 2014 r. poz. 382 z późn. zm.)
u.s.p.	– ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 133 z późn. zm.)
ustawa sierpniowa z 2013 r.	– ustawa z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1165)
uzasadnienie rządowego projektu ustawy, druk sejmowy nr 1130	– Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych; druk sejmowy nr 1130; www.sejm.gov.pl).
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
ZN	– Zeszyty Naukowe
ZNIBPS	– Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
ZNUJ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wprowadzenie

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, która weszła w życie 13 maja 1983 r., jest pierwszym polskim kompleksowym aktem prawnym dotyczącym traktowania nieletnich. Wcześniejszy projekt regulacji postępowania w sprawach nieletnich, tj. projekt ustawy z dnia 21 marca 1921 r. o sądach dla nieletnich, który według zamierzeń projektodawców miał wejść w życie 1 stycznia 1922 r., nie stał się, niestety, ze względu na sytuację ekonomiczną państwa, obowiązującą ustawą. Projekt ten stanowił niewątpliwie propozycję wartościową, oprócz bowiem rozwiązań jurydycznych zawierał również uregulowania o charakterze profilaktycznym. Określenie reakcji prawnych na zachowania nieletnich nastąpiło dopiero w kodeksie karnym z 1932 r. (art. 69–77). Przepisy tego kodeksu obowiązywały w tej części do 12 maja 1983 r. Mimo bezspornie postępowych cech tych rozwiązań nie stanowiły one jednak regulacji pełnej – były kontynuacją warstwy jurydycznej rozwiązań zawartych w projekcie z 1921 r. Ze względu na powyższe dopiero ustawę z dnia 26 października 1982 r. trzeba traktować jako pierwszy polski kompleksowo ujęty akt prawny regulujący postępowanie z nieletnimi. Ustawa ta udoskonaliła rozwiązania prawne kodeksu karnego z 1932 r. i wzbogaciła je o poszerzone rozwiązania o charakterze profilaktyczno-wychowawczym, nawiązujące do projektu ustawy o sądach dla nieletnich z 1921 r.

Pozytywne znaczenie regulacji prawnej zawartej w przepisach obowiązującej ustawy jest bezsporne. Regulacja ta dotyczy dużej liczby spo-

łecznie ujemnych zdarzeń, do których należą zjawiska patologii wśród nieletnich, szczególnie te, z którymi wiąże się naruszanie norm prawa karnego. Zjawiska te w przeszłości były i współcześnie są postrzegane z różnych perspektyw.

Z jednej strony ocenia się je jako znaczący społecznie negatywny problem, w niektórych okresach o dość dużym stopniu uciążliwości dla społeczeństwa i porządku prawnego, wymagający zatem odpowiedniego przeciwdziałania. Takie zwiększone natężenie patologii wśród nieletnich obserwujemy obecnie w Polsce, co znalazło odbicie w rozwiązaniach kodeksu karnego w postaci poszerzenia wyjątku od zasady, że osoby do lat 17, a więc nieletni w rozumieniu prawa karnego, nie ponoszą odpowiedzialności karnej. Zasada ta – ujęta sztywno w kodeksie karnym z 1932 r. – doznała pewnego wyjątku w kodeksie karnym z 1969 r. (art. 9 § 2), który został znacząco poszerzony w obowiązującym kodeksie karnym z 1997 r. (art. 10 § 2). Jest to naturalnie najprostsza z możliwych form reakcji na czyny kryminalne nieletnich, ale stanowi zaledwie częściowe rozwiązanie problemu społecznego. Ważniejsze i znacznie trudniejsze formy przeciwdziałania zjawiskom patologii nieletnich mieszczą się w działaniach o charakterze socjalnym, wychowawczym, kulturalno-oświatowym. W tym zakresie nie pojawiły się od czasu wejścia w życie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich wartościowe pomysły, jak również nie podjęto praktycznie ważnych działań na płaszczyźnie socjalno-wychowawczej. Pozostało tylko wcześniejsze karanie młodych ludzi, czyli już w wieku 15 lat, tak jak kilka stuleci temu, kiedy to praktyka sądów małopolskich i wielkopolskich ukształtowała karanie dziewcząt w wieku 12 lat i chłopców w wieku 15 lat¹.

Z drugiej strony, obok społecznej potrzeby przeciwdziałania patologii wśród nieletnich ze względów ogólnospołecznych (ochrona porządku

¹ Por. M.L. Klementowski, *Odpowiedzialność nieletniego w średniowiecznych prawach Europy* (w:) *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, red. T. Bojarski, Lublin 1988, s. 22–23. Por. M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, 3. wyd., Warszawa 2015, s. 26–27; V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Warszawa 2013, s. 35.

prawnego) oraz wykazania troski o przyszłość młodzieży zagrożonej ujawnia się z całą ostrością inny wymiar problemu traktowania nieletnich sprawców czynów karalnych. Jest to społecznie uświadomiona konieczność traktowania nieletnich w sposób odrębny, inaczej niż dorosłych. Konieczność pogodzenia tych celów – ochrony porządku prawnego i odejścia od klasycznych penalnych reakcji na zachowanie nieletnich – czyni problem postępowania z nieletnimi szczególnie złożonym. Chociaż pełne rozwiązania systemowe dotyczące nieletnich przypadają w istocie dopiero na pierwsze ćwierćwiecze XX w.², to jednak świadomość niezbędnej odrębności traktowania nieletnich w porównaniu z osobami dorosłymi sięga czasów najdawniejszych, a więc praktyki w państwie rzymskim i później w innych krajach europejskich³. Jest to sprawa praktyki, której towarzyszyły opinie ludzi światłych z różnych epok historycznych⁴.

Mimo braku własnej państwowości rodzima myśl polska nie ustępowała europejskim tendencjom we wprowadzaniu systemowych, nowoczesnych rozwiązań w zakresie traktowania nieletnich. Znacomie zaznaczyła się w tym względzie działalność Towarzystwa Osad Rolniczych i Przytułków Rzemieślniczych, powstałego w 1871 r. (od 1922 r. – Warszawskie Towarzystwo Patronatu nad Nieletnimi) oraz

² Por. A. Marek, *Sądownictwo dla nieletnich w Polsce na tle porównawczym* (w:) *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, red. T. Bojarski, Lublin 1988, s. 38 i n.; A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1925, rozdz. VI, s. 34 i n.; Z. Sienkiewicz, *System sądowych środków wobec nieletnich w prawie polskim*, Wrocław 1989, s. 34 i n.; A. Walczak-Żochowska, *Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich*, Warszawa 1988, s. 8 i n.

³ Zob. np. M. Kuryłowicz, *Odpowiedzialność „nieletnich” za czyny bezprawne w prawie rzymskim* (w:) *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, red. T. Bojarski, Lublin 1988, s. 9 i n.; zob. M.L. Klementowski, *Odpowiedzialność nieletniego...*, s. 20 i n.; A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Polskie prawo nieletnich*, Toruń 1986, s. 11 i n.; M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Kraków 2004, s. 16 i n.; B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007, s. 21 i n., s. 271 i n.; W. Klaus, *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*, Warszawa 2009, s. 19 i n.

⁴ A. Mogilnicki, *Dziecko...*, s. 322–325; M.L. Klementowski, *Odpowiedzialność nieletniego...*, s. 30.

późniejsze działania⁵. Ich niewątpliwie szczególnie znaczącym efektem był wzmiankowany projekt ustawy z dnia 1921 r.⁶ Polskie rozwiązania systemowe zawarte w kodeksie karnym z 1932 r. i w ustawie z dnia 1982 r. znajdują więc podstawy we własnej myśli prawniczej i pedagogicznej, rozwijanej z wiedzą o tendencjach europejskich w tym zakresie.

Obowiązujące rozwiązania ustawowe opierają się na dwóch podstawowych założeniach ideowych:

- 1) koncepcji dziecka w niebezpieczeństwie oraz
- 2) zasadzie dobra dziecka.

W skrócie rzecz ujmując – założenie pierwsze zaznacza się w podstawie wszczęcia postępowania w sprawie nieletniego (nie przeciwko nieletniemu), zagrożonego w dalszym rozwoju moralnym, społecznym, obywatelskim, któremu należy przyjść z pomocą dyktowaną troską o jego zagrożoną przyszłość. Temu właśnie służy możliwość wszczęcia postępowania jeszcze przed czynem zabronionym, z powodu stwierdzonych przejawów demoralizacji. Naturalnie pojęcie demoralizacji może niekiedy wywoływać wątpliwości, ale przecież nie na tyle zasadnicze, jak się niekiedy twierdzi, by nie dało się ich rozwiązywać w konkretnym przypadku. Kolejną podstawę wszczęcia postępowania stanowi czyn karalny, którego ustawowe określenie być może wymaga odpowiedniej korekty.

Drugie z przedstawionych założeń dotyczy wyboru przez sędziego rodzinnego formy rozpatrywania czynu nieletniego i wyboru rodzaju środka (środków). Sąd rozpatrujący sprawę nieletniego powinien kierować się tym, jaki środek będzie dla niego w konkretnym przypadku najkorzystniejszy, właśnie z punktu widzenia jego dobra. I to jest kry-

⁵ A. Mogilnicki, *Dziecko...*, s. 325 i n., s. 367 i n.

⁶ Zob. m.in. T. Bojarski, *Podstawowe założenia traktowania nieletnich w świetle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich i aktualnych potrzeb* (w:) *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, red. T. Bojarski, E. Skrętowicz, Lublin 2001, s. 16; por. A. Grześkowiak, *Nieletni w Kodeksie karnym z 1932 r.* (w:) *Kodeks karny z 1932 r.*, Lublin 2015, s. 75 i n.

terium pierwszoplanowe. Nie chodzi w tym postępowaniu o sprawiedliwe ukaranie czy ideę sprawiedliwości w ogóle. Z ideą dobra dziecka łączy się ściśle zasada indywidualizacji – ważny jest indywidualny dobór środka najbardziej przydatnego dla danego przypadku. Dalsze ważne założenie charakteryzujące przyjęty w ustawie model to zasada sądowego rozpatrywania spraw nieletnich. Całość postępowania od postępowania wyjaśniającego, które zastępuje postępowanie przygotowawcze, należy do sędziego lub sądu. Po zmianach ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich w 2013 r. (ustawa z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2013 r. poz. 1165) nastąpiła likwidacja wyodrębnionego postępowania wyjaśniającego, ale nie uległa zmianie pozycja sądu.

Od lat toczy się dyskusja – może nie nazbyt szeroka, jednakże odpowiednio ważna – co do potrzeb i kierunków zmian w rozwiązaniach dotyczących problemów traktowania nieletnich. Trudno tym potrzebom przeczyć, przynajmniej do pewnego stopnia. Upływający czas rodzi nowe zjawiska, a także przynosi nowe myśli co do form przeciwdziałania im. Jednakże trzeba przy tym dostrzegać to, co się już sprawdziło, i to, co może realnie służyć rozwiązaniu problemów patologii nieletnich. Pewne zmiany wprowadziła ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. Nr 91, poz. 1010) – miały one różne znaczenie, różny charakter i opierały się na projekcie z 1999 r. W zasadzie bez zachęty do dyskusji nad tymi problemami opracowano projekt kodeksu nieletnich (luty 2007 r.), który miał zastąpić obowiązującą ustawę. Projekt zmieniał w części postępowanie w sprawach nieletnich w ten sposób, że przybliżał je do postępowania karnego. Komisja Kodyfikacyjna Prawa Karnego, której przewodniczył prof. A. Gaberle, w 2008 r. przygotowała następną wersję projektu nowej ustawy. Nie stała się ona jednak przedmiotem dalszego postępowania⁷. Zmiany jednak nastąpiły

⁷ Zob. bliżej A. Gaberle, *Podstawowe problemy nowej ustawy o nieletnich (na przykładzie projektu ustawy – Prawo nieletnich z 2008 r.)* (w:) *Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich*, red. T. Bojarski [i in.], Lublin 2008, s. 15 i n.; P. Górecki, *Projekt ustawy – Prawo nieletnich (zagadnienia wybrane)* (w:) *Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich*, red. T. Bojarski [i in.], Lublin 2008, s. 27 i n.; A. Matukin, *Sytuacja procesowa po-*

w formie uchwalenia wymienionej ustawy z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2013 r. poz. 1165).

Polski model decydowania o sprawach nieletnich ukształtowany ustawą dnia z 1982 r. jest mocno osadzony w polskiej tradycji. Trzeba więc spojrzeć na różne propozycje zmian (i zmiany już dokonane) także od tej strony i postawić pytanie, jakie elementy systemu rzeczywiście wymagają doskonalenia.

Pierwsza kwestia dotyczy samego niejako punktu wyjściowego. Od lat dwudziestych XX w. ukształtował się w Polsce system sądowego rozpatrywania spraw nieletnich. Ta zasada nie jest wprawdzie kwestionowana, ale niejednokrotnie przywoływane są starania w innych krajach o wprowadzenie pozasądowych form załatwiania spraw nieletnich. Poszczególne kraje mają różne doświadczenia i swoje własne koncepcje⁸. Trudno byłoby jednak uzasadnić, że jakieś formy pozasądowe mogą dawać lepsze rezultaty – w sensie pedagogicznym i gwarancyjnym – niż dobrze działający system sądowy. Dowodów na to nie ma i wydaje się, że ta forma załatwiania spraw nieletnich powinna pozostać bezpieczna. Otwarta pozostaje natomiast kwestia, jaki to powinien być sąd i jakie powinny być jego kompetencje. W Polsce odrębne sądownictwo dla nieletnich przybrało w latach 70. formę sądów rodzinnych. Początkowo sądy rodzinne (wydziały rodzinne sądów rejonowych) miały bardzo szeroki zakres działania i zajmowały się nie tylko sprawami samych nieletnich⁹.

krzywdzonego w świetle założeń projektu Prawa nieletnich z 2008 r. (w:) W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej, red. P. Hofmański, S. Waltoś, Warszawa 2009, s. 335, 339; M. Korcyl-Wolska, Postępowanie w sprawach nieletnich, wyd. 2, Warszawa 2008, s. 233 i n. O projektowanych zmianach ustawy podejmowanych w latach 2003–2008 zob. w szczególności M. Korcyl-Wolska, Postępowanie w sprawach nieletnich na tle..., s. 254–258, s. 291 i 294.

⁸ O różnych drogach i systemach załatwiania spraw nieletnich zob. bliżej A. Walczak-Zochowska, *Systemy postępowania...*, s. 41 i n., s. 55 i n.; B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007, s. 23 i n.

⁹ Zob. M. Bańkowska, *XX-lecie sądownictwa rodzinnego w Polsce*, PS 1999, nr 4, s. 131–133 i n.; T. Bojarski, *Nieletni przed sądem. Uwagi o niektórych założeniach ogólnych oraz praktyce*, Arch. Krymin. 2007–2008, t. XXIX–XXX, s. 269–285; tenże, *Rola*

Wydaje się, że koncepcja szerokiego przedmiotowego zakresu spraw rodziny przyznanych wydziałom rodzinnym (objęcie całości zjawisk patologii w rodzinie) się nie sprawdziła. Obecnie ten zakres jest odpowiednio węższy (bez spraw karnych osób dorosłych, spraw o podział majątku wspólnego małżonków, spraw rozwodowych) i wydaje się, że nie powinien ulegać poszerzeniu, aby właściwe sprawy nieletnich nie były przesuwane na dalszy plan w pracy sądu rodzinnego.

Nasuwa się też ważne pytanie o zakres kompetencji sądu rodzinnego. Wątpliwości wzbudzają niekiedy szerokie uprawnienia sędziego, któremu podlega całość postępowania w sprawie nieletniego, w tym prawo do decydowania o biegu sprawy już na etapie postępowania wyjaśniającego. W wyniku zmiany komentowanej ustawy (dokonanej w 2013 r.) postępowanie to zostało wtopione w przepisy jednolitego rozdziału „przebieg postępowania”, ale przecież czynności właściwe dla tego postępowania muszą być realizowane przed wydaniem orzeczenia w danej sprawie i nadal należą do sędziego. Zastrzeżenia te nie są słuszne. Sędzia rodzinny powinien mieć maksymalnie szerokie uprawnienia do kierowania sprawą, w tym do decydowania o umorzeniu postępowania i ewentualnym przekazaniu sprawy do załatwienia w inny sposób poza sądem. Uprawnienia takie są niezbędne, aby ocena nieletniego i jego sprawy mogła być w pełni zindywidualizowana. Pełna indywidualizacja danego przypadku jest konieczna z punktu widzenia wychowawczego, nie zaś karnego charakteru postępowania w sprawach nieletnich. Nawet wysoki odsetek eliminacji spraw nieletnich, szczególnie w postępowaniu wyjaśniającym, nie stanowi argumentu przeciwko szerokim uprawnieniom sędziego. Decyzja sędziego o zamknięciu postępowania w jego wczesnym stadium i ewentualne skierowanie jej do załatwienia poza sądem (poprzednio art. 42 § 4, w obecnym stanie prawnym art. 32j) ma swoje uzasadnienie pedagogiczne. Selekcja spraw nieletnich może stanowić w pełni racjonalną formę załatwiania tych spraw. Naturalnie niezbędne dla

sądu w postępowaniu w sprawach nieletnich (w:) Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich, red. T. Bojarski, Lublin 2009, s. 49–58.

takiej decyzji jest dobre rozpoznanie osobowości nieletniego i okoliczności jego sprawy¹⁰.

Nie wydają się też uzasadnione wątpliwości sygnalizowane w związku z uprawnieniami sędziego rodzinnego do prowadzenia postępowania w całości: od jego wszczęcia do wydania orzeczenia¹¹. Odwoływanie się wprost do art. 6 ust. 1 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.) nie stanowi ku temu podstawy. Przepis ten formułuje zasadę prawa do sądu. Rozszerzenie zaś negatywnego stanowiska Trybunału w Strasburgu w kwestii np. udziału sędziego śledczego w dalszym postępowaniu¹² łączy się z postępowaniem karnym w sprawach dorosłych. Postępowanie w sprawach nieletnich jest jednak innym postępowaniem i odnoszenie wszystkich reguł procesu karnego do tego postępowania może być w niektórych punktach wprost sprzeczne z jego celami.

Wydaje się również, że kwestionowanie zastosowanego w ustawie podziału postępowania na opiekuńczo-wychowawcze, poprawcze i w przedmiocie zastosowania środków leczniczo-wychowawczych nie opiera się na wystarczających argumentach. Wcześniejsza krytyka tego podziału ze strony niektórych autorów nie jest przekonująca. Współcześnie wysuwanie pytania o przyczynę tego zróżnicowania – skoro system traktowania nieletnich przyjęty w ustawie ma charakter opiekuńczo-wychowawczy i ochronny (wobec nieletnich)¹³ – także można rzeczowo wytłumaczyć: otóż zróżnicowanie form postępowania stanowi istotny element przyjętego modelu. Charakter sprawy rzutu-

¹⁰ Zob. bliżej: H. Kołakowska-Przełomiec, D. Wójcik, *Selekcja nieletnich przestępców w sądach rodzinnych*, Ossolineum 1990, s. 50 i n., s. 198 i n.; T. Bojarski, *Selekcja nieletnich w postępowaniu z powodu demoralizacji lub czynu karalnego*, Annales UMCS 1991, sec. G, vol. XXXVIII, s. 31 i n.

¹¹ Zob. H. Oślizło, *Propozycje zmian w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich*, PS 1998, nr 10, s. 112.

¹² Zob. *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Tom III. Prawo karne*, oprac. P. Hofmański, Warszawa 1997, s. 91.

¹³ V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona nieletnich przed demoralizacją i przestępczością w ujęciu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, PiP 1999, z. 5, s. 55.

je na formę postępowania, forma zaś może być istotna z punktu widzenia stosowanego środka. Zakład poprawczy jako środek najsurowszy, który zawiera także element pozbawienia wolności, w większym stopniu wymaga odwołania się do bardziej sformalizowanej procedury karnej. Z tym łączy się niezbędna cecha gwarancyjności, właściwa szczególnie temu postępowaniu. W innych wypadkach (postępowanie opiekuńczo-wychowawcze) reguły procesowe mogą być inne. Różne są też cele szczegółowe tych trzech postępowań. Dlatego wydaje się, że mogą one pozostać zachowane. Jednakże wspomniany projekt kodeksu nieletnich likwidował wyodrębnione dotychczas postępowania opiekuńczo-wychowawcze i poprawcze, gdyż przewidywał dla nich wspólną w zasadzie procedurę. Wymieniona ustawa sierpniowa, która weszła w życie 2 stycznia 2014 r., zlikwidowała jednak wyodrębnione postępowania opiekuńczo-wychowawcze i poprawcze, postępowanie w sprawach nieletnich ma charakter jednolity w ramach nowego rozdziału 1a, zatytułowanego „Przebieg postępowania” (art. 32a–32r). Dokonana już nowelą z dnia 15 września 2000 r. likwidacja wyodrębnionego postępowania w przedmiocie stosowania środków leczniczo-wychowawczych (rozdz. VI w dziale III ustawy) stanowiła, z jednej strony, zbędny zabieg kosmetyczny, gdyż samo postępowanie przecież pozostało, z drugiej strony zaś – deformowała ogólny obraz przyjętego modelu postępowania w sprawach nieletnich. Uzasadnione jest natomiast poszerzenie podstaw stosowania środków leczniczych. Artykuł 12 ustawy w brzmieniu sprzed wejścia w życie wzmiankowanej nowelizacji, tj. przed 29 stycznia 2001 r., zezwalał na stosowanie tych środków przez sąd rodzinny tylko w wypadku popełnienia przez nieletniego czynu karalnego. W nowym ujęciu stosowanie środków leczniczych nie jest już zależne od tej okoliczności. Mogą to być także inni nieletni, wykazujący „tylko” cechy demoralizacji, u których stwierdzono upośledzenie umysłowe, chorobę psychiczną lub inne zakłócenia czynności psychicznych czy nałogowe używanie alkoholu albo innych środków odurzających.

Ustawa nakierowała przyjęty model postępowania w sprawach nieletnich na ich ochronę przed demoralizacją, a nie na odpowiedzialność. Charakter niektórych środków jest jednak z natury taki, że pewnych

dolegliwości nie można było uniknąć (łączą się one np. z pobytem nieletniego w zakładzie poprawczym, z zastosowaniem zakazu prowadzenia pojazdów, z obowiązkiem naprawienia szkody) i w następstwie są one formą jakiejś odpowiedzialności (prawnej) za „coś” (co się uczyniło)¹⁴, ale nie jest to podstawowy kierunek działania w zakresie przyjętego modelu¹⁵. Cel główny jest inny: przeciwdziałanie demoralizacji lub przerwanie rozpoczętego już procesu demoralizacji, a więc tak jak w projekcie ustawy z 1921 r. – podstawę wszczęcia postępowania stanowi nie tylko popełniony przez nieletniego czyn („karalny”), lecz także mogą nią być inne zachowania będące przejawami demoralizacji. Dodajmy, chodzi o postępowanie w sprawie nieletniego, a nie przeciwko nieletniemu. W ustawie, zgodnie z ogólnymi tendencjami, zrezygnowano z przesłanki „rozeznania” jako podstawy zastosowania zakładu poprawczego¹⁶.

W pojęciu „rozeznanie” już w końcu XIX w. upatrywano jurydyczny wyraz odpowiedzialności za czyn nieletniego, odpowiednik winy¹⁷. Wydaje się, że możliwe jest inne podejście do tego zagadnienia. W „rozeznaniu” można też widzieć podmiotowy ogranicznik orzekania zakładu poprawczego; jego brak mógłby przemawiać przeciwko zastosowaniu takiego zakładu, a poziom „rozeznania” (tj. dojrzałości społecznej, obywatelskiej, kulturowej) miałby być odpowiednio pomocny przy określaniu rodzaju zakładu poprawczego. Nie może więc dziwić, że w opiniach rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych wiele lat po wejściu w życie ustawy spotkać można oceny z tego właśnie

¹⁴ Zob. np. T. Bojarski, *Zasady odpowiedzialności nieletnich* (w:): *Postępowanie z nieletnimi: orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, red. T. Bojarski, Lublin 1988, s. 70 i n.; tenże, *Odpowiedzialność nieletnich w prawie polskim* (w:): *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych w praktyce sądów rodzinnych*, red. T. Bojarski, Lublin 1990, s. 11.

¹⁵ Por. V. Konarska-Wrzosek, *Ochrona nieletnich...*, s. 53, 55, 56.

¹⁶ Zob. w tej kwestii: B. Stańdo-Kawecka, *Odpowiedzialność nieletnich na tle nowej kodyfikacji karnej*, Prok. i Pr. 1998, nr 7–8, s. 29.

¹⁷ Przykładowo na posiedzeniu Międzynarodowego Związku Prawa Karnego w 1889 r. I.J. Fojnicki w imieniu Towarzystwa Prawniczego w Petersburgu wśród głównych postulatów dotyczących przyjętych regulacji prawnych w zakresie nieletnich wymieniał potrzebę usunięcia kwestii winy i rozeznania – zob. A. Mogilnicki, *Dziecko...*, s. 36.

punktu widzenia¹⁸. Zapewne nie należy już liczyć na przywrócenie tego pojęcia w ustawie o nieletnich.

W zakresie tych podstawowych założeń przyjęty model powinien zostać zachowany. Wydaje się, że nie wzbogaca go wprowadzona koncepcja mediacji (art. 3a). Jest ona merytorycznie wątpliwa, w tym także gdy chodzi o formę jej realizowania. Postępowanie w sprawie nieletniego nie powinno być rozumiane jako forma sporu między przeciwstawnymi stronami. Pokrzywdzony w tym postępowaniu nie jest w ogóle stroną z zasadniczych powodów¹⁹.

„Mediowanie” między nieletnim a dorosłym pokrzywdzonym może być w pewnych sytuacjach sztuczne, a niekiedy nawet wprost niewychowawcze. Wymaga też dodatkowych nakładów finansowych. Wydaje się, że pierwszoplanowe jest np. powołanie ogólnokrajowego organu koordynującego i programującego pracę na rzecz nieletnich według wzorca zbliżonego do projektu ustawy z 1921 r. Realnej pomocy ekonomicznej wymagają placówki i zakłady utworzone dla nieletnich. Tymczasem fascynacja mediacją bywa tak znacząca, że można odnieść wrażenie, iż chodzi tu nie tyle o nieletniego, ile o sam problem mediacji i mediatorów²⁰. Gdyby zaś chodziło o możliwe działania

¹⁸ Na temat znaczenia roli opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego dla praktyki stosowania środków wobec nieletnich zob. bliżej: E. Skrętowicz, A. Kielasińska, *Znaczenie opinii Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w postępowaniu z nieletnimi* (w:) *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych w praktyce sądów rodzinnych*, red. T. Bojarski, Lublin 1990, s. 113 i n. Z dniem 1 stycznia 2016 r. rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne zostały zastąpione w nazwie określeniem „opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów” – art. 25 ust. 1 ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. U. poz. 1418).

¹⁹ Zob. P. Górecki, *Raz jeszcze na temat ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, PS 1998, nr 7–8, s. 173; H. Oślizło, *Propozycje zmian...*, s. 107. Pozytywnie jednak koncepcję mediacji w sprawach nieletnich opiniuje B. Czarnecka-Działuk, *Wprowadzanie mediacji w sprawach nieletnich – polskie doświadczenia i perspektywy* (w:) *W kręgu prawa nieletnich. Księga Pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej*, red. P. Hofmański, S. Waltoś, Warszawa 2009, s. 219 i n.; zob. wskazana tam literatura.

²⁰ Por. uwagi w tej sprawie w: K. Gromek, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich po nowelizacji z 15 czerwca 2000 r.* (w:) *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2001, s. XV–XXII; zob. także podaną tam literaturę.

na rzecz pokrzywdzonych, to mogą i powinny się one odbywać przez oddziaływanie sędziego rodzinnego na nieletniego i jego rodzinę, oddziaływanie kuratora, a także pedagoga (psychologa) w rodzinnym ośrodku diagnostyczno-konsultacyjnym (obecnie – opiniodawczymi zespołami sądowych specjalistów)²¹ przy udziale rodziców, aby nieletni pozostał pod ich opieką. Są to osoby merytorycznie kompetentne, aby skłonić nieletniego (jeżeli w danym wypadku jest to w ogóle możliwe) do odpowiednich zachowań i ewentualnych czynności (drobnych prac) przynoszących pokrzywdzonemu satysfakcję.

Całość działań profilaktycznych oraz przerywających istniejący już proces demoralizacji powinna i może być realizowana pod nadzorem sądu przez odpowiednio wzbogacone zespoły kuratorskie i kuratorskie ośrodki (pracy z młodzieżą), współdziałające z rodzinnymi ośrodkami diagnostyczno-konsultacyjnymi (opiniodawczymi zespołami sądowych specjalistów). Rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne (opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów) mogłyby rozszerzyć zakres swojego działania i wyjść poza główne dotychczas swoje zadanie – diagnozowanie sytuacji nieletnich. Zespolenie działań kuratorów z rodzinnymi ośrodkami diagnostyczno-konsultacyjnymi wydaje się właściwą merytorycznie formą oddziaływania na nieletnich. Należy zwrócić przy tym uwagę, że odpowiedniego wsparcia organizacyjno-ekonomicznego wymagają rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne, które mają już znaczące doświadczenia praktyczne, ale ich możliwości bazowe są ograniczone. Przykładowo: ustawa przewidywała możliwość stacjonarnych badań (do 14 dni) nieletnich w ośrodkach (art. 25 u.p.n. w brzmieniu sprzed reformy wprowadzonej ustawą z dnia 15 września 2000 r.). Ich wyposażenie nie zawsze na to pozwalało, wobec czego – zamiast rozwijać ich bazę lokalową w celu wzmocnienia możliwości realizacji zadań badawczo-obserwacyjnych – skreślono te uprawnienia ośrodków, przekazując obserwację nieletnich po prostu szpitalom psychiatrycznym (art. 25 oraz 25a u.p.n. w brzmieniu obowiązującym od 29 stycznia 2001 r.). Takie umiejscowienie nieletnich nie jest korzystne.

²¹ Por. A. Górecki, *Raz jeszcze...*, s. 174.

Uzasadniony wydaje się natomiast postulat rozszerzenia pojęcia „czyn karalny”, na którym oparto jedną z dwóch przesłanek wszczęcia postępowania. Ustawa rozumie przez to pojęcie wszystkie czyny stanowiące przestępstwa oraz pewną tylko grupę wykroczeń. Było to podyktowane dążeniem do ograniczenia „jurydycznej” („czyn karalny”) podstawy do wszczęcia postępowania. Praktyka wskazuje jednak, że także inne wykroczenia – poza wymienionymi w art. 1 § 2 pkt 2 – zasługują na zaszeregowanie ich do „czynów karalnych” w rozumieniu komentowanej ustawy (np. gdy uzasadniają orzeczenie przepadku rzeczy)²².

Lepiej byłoby więc pojęciem „czyn karalny” objąć wszystkie wykroczenia. Sędzia rodzinny, ze względu na swoje ustawowe uprawnienia i wiedzę, może rozstrzygnąć, czy należy wszcząć postępowanie i je kontynuować. Ustawa sierpniowa z 2013 r. nie dokonała jednak zmiany w tym kierunku. Wydaje się również, że rozwiązanie ustawowe w kwestii czynów ściganych na wnioski (art. 22 § 1 u.p.n.), uzależniające wszczęcie postępowania od złożenia wniosku przez uprawnioną osobę, należałoby zmienić. Ma ono formalno-jurydyczny kształt i zostało przejęte z procedury karnej. Tymczasem na sprawę nieletniego można spojrzeć inaczej – właśnie zgodnie z głównymi założeniami ustawy – jako na przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich. Do pewnego stopnia razi przy tym możliwość wszczęcia postępowania z powodu demoralizacji, a nie z powodu zaistniałego czynu karalnego, jeśli brak wniosku o wszczęcie postępowania. Dodajmy, że sąd rodzinny ma odpowiednie możliwości wszczęcia postępowania w wypadku czynów stanowiących przestępstwa prywatnoskargowe (art. 22 § 2 u.p.n.).

Trafny wydaje się również postulat rozszerzenia uprawnień sądu rodzinnego wobec rodziców nieletniego. Artykuł 7 § 1 i art. 8 § 1 u.p.n. określają pewne kompetencje sądu w tym zakresie. Obejmują one m.in. prawo sądu do ukarania rodziców karą pieniężną za uchylenie się od wykonania obowiązków przez ten sąd na nich nałożonych. Racjonalny

²² Zob. H. Ośliżko, *Propozycje zmian...*, s. 104–105.

jest postulat, aby uprawnienia te objęły również prawo sądu rodzinnego do karania rodziców na podstawie art. 105 k.w., gdy ich zaniedbania wobec nieletniego przybiorą postać określoną w tej regulacji²³.

Nie wydaje się natomiast uzasadnione wyposażenie policji w uprawnienia do załatwiania drobnych (wykroczeniowych) spraw nieletnich bez wiedzy sądu rodzinnego²⁴. Decyzje w sprawach nieletnich zamykające postępowanie powinien móc podejmować jedynie sąd i nie jest to tylko zbędna formalistyka. Negatywnie należy również ocenić inne pomysły odciążenia sędziów rodzinnych w postępowaniu wyjaśniającym przez organa policyjne, w szczególności przekazywanie im części uprawnień leżących w kompetencji sądu.

Sprawą niewątpliwie istotną jest dolna granica wieku odpowiedzialności karnej, stanowiąca zarazem górną granicę nieletniości i umożliwiającą tę odpowiedzialność. W projekcie ustawy z 1921 r. i następnie w kodeksie karnym z 1932 r. ustalono – po dyskusji – granicę 17 lat. Granica ta była sztywna. Kodeks karny z 1969 r. przyjął tę granicę, wprowadził jednak możliwość jej obniżenia w pewnych wypadkach lub jej podniesienia o rok (art. 9 k.k. z 1969 r.). Praktyka sądowa była w tym zakresie niezwykle ostrożna. Bywały lata, że zaledwie w kilku tylko przypadkach rocznie sądy decydowały się na jej obniżenie. Kodeks karny z 1997 r. pod naporem niekorzystnych faktów (wzrost przestępczości nieletnich, w tym szczególnie połączonej z przemocą) wprowadził możliwość szerokiego stosowania wyjątku od zasady, że granicą wieku odpowiedzialności karnej jest 17 lat²⁵.

Oczywiście z rzeczywistością społeczną trzeba się liczyć. Nie podejmując w tym miejscu dyskusji co do zasadności tej decyzji, jedno należy powiedzieć: jeżeli – dokładnie po 65 latach od wprowadzenia pierw-

²³ Tamże, s. 111.

²⁴ Zob. tamże, s. 110.

²⁵ Zob. B. Czarnecka-Działuk, Z. Ostriańska, D. Wójcik, *Zasady odpowiedzialności nieletnich wobec kodyfikacji karnej*, PiP 1998, z. 9–10, s. 201 i n., s. 207; K. Daszkiewicz, *Odpowiedzialność karna nieletnich (w świetle kodeksu karnego z 6 czerwca 1997 r.)*, Palestra 1999, nr 1–2, s. 9 i n.

szego polskiego kodeksu karnego – zaistniała potrzeba uczynienia głębokiego wyłomu od reguły wówczas ustalonej (zasadniczo 17 lat i 15 lat, obecnie formalnie wyjątkowo), to oznacza to jakieś załamanie się w latach 90. XX w. systemu wychowawczego w naszym kraju i pojawienie się zasadniczych błędów w szeroko rozumianej polityce społecznej. Jeśli, przykładowo, kurator dla nieletnich będzie działał nadal w pojedynkę bez wsparcia zespołu specjalistów, a dostępna mu oferta działań na rzecz nieletnich będzie uboga, to niewiele może on osiągnąć. Znane są trudności w pracy ośrodków kuratorskich, nawet jeśli dotyczy to sytuacji lokalowej. Wątpliwe jest też pozbawienie resortu edukacji narodowej w 2001 r. (przez ustawę z dnia 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich) nadzoru nad placówkami opiekuńczo-wychowawczymi na rzecz resortu pomocy społecznej (art. 81 u.p.n. w brzmieniu po 29 stycznia 2001 r.), którego działania praktyczne były raczej niewielkie. Ponadto zanika w kontekście tych rozwiązań zasadnicza funkcja ośrodków kuratorskich – funkcja wychowawcza. Dobrze, że później dokonano zmiany w zakresie tych rozwiązań (ustawą z dnia 27 czerwca 2003 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 137, poz. 1304). W następstwie dalszej zmiany ustawy o systemie oświaty przez ustawę z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (art. 22, Dz.U. poz. 1418) art. 35 ust. 2a tej ustawy stanowi, że Minister Sprawiedliwości i podporządkowane organy sprawują nadzór pedagogiczny nad zakładami poprawczymi, schroniskami dla nieletnich oraz nad szkołami w tych zakładach i schroniskach, a także nad szkołami i placówkami przy zakładach karnych i aresztach śledczych z wyjątkiem nadzoru nad nauczaniem przedmiotów ogólnokształcących, który sprawuje kurator oświaty. Trafniej też byłoby, zamiast powoływać powiatowe centra pomocy rodzinie (wymienia je art. 23 § 2 u.p.n. w brzmieniu po 29 stycznia 2001 r.), powołać po prostu powiatowe ośrodki pomocy rodzinie, działające jednak pod zespołowym patronatem resortu: edukacji narodowej, pomocy społecznej i sprawiedliwości. W ten sposób ośrodki te mogłyby udzielać pomocy rodzinie – a zwłaszcza nieletnim jej członkom – w pełniejszym zakresie.

Jest rzeczą zrozumiałą, że wiele poruszonych tu kwestii można uznać za dyskusyjne. Uwagi do poszczególnych rozwiązań komentowanej ustawy mają na celu ustosunkowanie się do rozwiązań spornych²⁶.

Na koniec ogólnej charakterystyki rozwiązań ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych problemów, których one dotyczą, uzasadnione wydaje się podkreślenie, że ustawa ta tworzy wartościową podstawę rozsądnego decydowania o sprawach nieletnich²⁷. Nie przeczy to dążeniom do jej doskonalenia. Jednakże sprawą zasadniczą, jak wolno sądzić, jest nie tyle potrzeba głębokich zmian modelowych, ile raczej podjęcie konkretnych działań, aby już istniejące środki wychowawcze i poprawcze mogły stać się bardziej efektywne. Powodzenie przeciwdziałania przestępczości i demoralizacji nieletnich w najbliższej przyszłości będzie uzależnione nie tyle od zmian – nawet znaczących – w przepisach ustawy, ile od tworzenia realnych warunków realizacji założeń ustawowych (zabezpieczenie socjalno-ekonomiczne). Polski system traktowania nieletnich wymaga przede wszystkim rozbudowy struktur socjalno-pedagogicznych, aby działania sądu na rzecz nieletnich miały odpowiednie podłoże do realizacji założonych celów. Ustawa sierpniowa z 2013 r. poprawiła w niektórych punktach status pokrzywdzonego, ale przede wszystkim przebudowała dotychczasowe rozwiązania bez nowych treści, które wpływałyby na wzbogacenie środków działania w kierunku przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich. Ujednolicenie postępowania i rezygnacja z wyszczególnienia postępowania wyjaśniającego, postępowania opiekuńczo-wychowawczego i postępowania poprawczego rzutuje tylko na funkcjonowanie sądu i pracę sędziego. Nie wpływa natomiast na skuteczność pracy sądu w tym wymienionym kierunku. Z konieczności zachowano obok procedury cywilnej także odpowiedni udział procedury karnej, jest to bowiem konieczne, a zatem „sędzia będzie

²⁶ Zob. T. Bojarski, *Polskie rozwiązania w zakresie traktowania nieletnich na tle rozwiązań europejskich* (w:) *Księga z okazji 55. rocznicy Wydziału Prawa i Administracji UMCS*, Lublin 2004, s. 22 i n.

²⁷ Zob. T. Bojarski, *Uwagi o rozwoju polskich rozwiązań prawnokarnych (projektowanych i realizowanych w zakresie traktowania nieletnich)*, *Studia Iuridica Lublinensia*, tom XIX, Lublin 2013, s. 79.

nadal musiał nosić dwa kodeksy postępowania – cywilnego i karnego”, co chyba przesadnie niepokoiło niektórych autorów, a także sędziów. Uważam, że ustawa jeszcze przed nowelizacją w 2013 r. spełniała wymagania odpowiadające ogólnym standardom prawnomiędzynarodowym w tym zakresie. Słowny brak niektórych akcentów spośród oczekiwań prawnomiędzynarodowych w gruncie rzeczy zawierał się w treściach innych postanowień wyrażających zasady ogólne. W szczególności odesłanie do przepisów kodeksu postępowania karnego zawierało niezbędne rozwiązania gwarancyjne²⁸.

²⁸ Por. jednak M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle...*, s. 239 i n.